

Õie ELANGO

EESTI NSV KUNSTIINTELLIGENTSI SOTSIAAL-PROFESSIONAALNE STRUKTUUR AASTAIL 1944—1980

Kahtlemata pakub huvi küsimus, kes on meie kultuuri loojad, milline on olnud nende arengu organisatsiooniline ja materiaalne baas, professionaalne ja ideeline ettevalmistus ning arvuline dünaamika. Käesolevas artiklis on esitatud autori uurimistöö ühe aspekti tulemused, nimelt Eesti NSV kunstiintelligentsi sotsiaal-professionaalse struktuuri arengutendent-sid sõjajärgseil aastakümneil.

Et määratleda kunstiintelligentsi arengutendentse, peab eelkõige olema selge selle mõiste sisu. Kirjanikke ja kunstnike ühendava intelligentsi rühmituse tähistamiseks kasutatakse meie teaduskirjanduses ja publitsis-tikas sageli terminit *loominguline intelligents*. Ent see mõiste on tunduvalt laiem, sest ilmselt on enamiku spetsialistide tööl loomingulised jooned, näiteks teaduses, ajakirjanduses ja mujal. Kunstiintelligentsi all tuleks mõista sellist sotsiaal-professionaalset rühma, kes teeb kvalifitseeritud vaimset loomingulist tööd maailma kunstilisel peegeldamisel. Seda liiki tegevuse spetsiifikaks on kunstiliste kujundite loomine ja materialiseerimine. Siia rühma kuuluvad kirjanikud, kujutavad ja tarbekunstnikud, arhitektid, heliloojad, kinematografistid ja teatrinäitlejad ning ka professionaalsete orkestrite, kooride ja ansamblite lauljad-mängijad ja solistid. On ju iga kõrgetasemeline interpreteerimine tugevalt kunstiloominguline töö. Seda on enamasti ka kirjandus- ja kunstikriitikute töö, mis loomingut otseselt või kaudselt mõjutab.

Kui Nõukogude Liidus üldiselt oli sotsialistlik intelligents välja kujunenud 1930. aastate lõpuks, siis Eesti NSV-s langes see protsess põhiliselt sõjajärgseisse aastasisse. 1940.—1941. aastal suudeti nõukogude intelligentsi formeerimist ainult alustada ja fašistlik Saksa okupatsioon hävitas suurelt osalt tehtud töö tulemused.

Sotsialistliku intelligentsi, sealhulgas kunstiintelligentsi kujunemise teed ja allikad olid mitmesugused. Esialgu oli väga oluline vana intelligentsi kaasatõmbamine sotsialistlikule ülesehitustööle. Eesti vana intelligents oli sõjajärgseil aastail oma suhtumise poolest nõukogude võimusse diferentseeritud. 1940/41. aastal ühiskondlikust elust aktiivselt osa võtnud kirjanikud ja kunstnikud ei jäänud okupeeritud Eestisse, vaid töötasid Nõukogude tagalas ja võitlesid fašismi vastu. Teiseks rühmituseks olid okupeeritud Eestis viibinud kirjanikud ja kunstnikud, kellest osa püüdis nõukogude võimuga kohe kaasa minna, ent teine osa kõhkles, ilmutades neutraalsust ja passiivsust. Lõpuks oli olemas ka kodanliku ideoloogia mõjule kõige rohkem allunud kunstiintelligentsi rühmitus, kellest suur osa 1944. aastal emigreeris kodumaalt. Intelligentsi mitmesuguste rühmituste olemasolu eeldas nende suhtes leninlikest printsiipidest lähtuvat diferentseeritud poliitikat, ent aastail 1948—1953 rikuti leninlike põhimõtteid. Paljusid süüdistati alusetult kodanlikus natsionalismis, formalismis ja muus.

Uue intelligentsi kujunemist Eesti NSV-s soodustasid sotsialismi ehitamise kogemused vanemates liiduvabariikides. Eesti nõukogude kunsti-intelligentsi juhtivaks tuumikuks said sõja ajal Nõukogude tagalas tööta-

nud kirjanikud ja kunstnikud, kes olid seal omandanud kogemusi ja teadmisi. Nõukogude tagalast naasnud kultuuritegelaste organisatsiooniline ja ideoloogiline töö Nõukogude Eesti kultuurielu aluste rajamisel oli vägagi oluline. Nende vahendusel püüdsid partei- ja valitsusorganid sotsialistlikule ülesehitustööle esialgu kaasa tõmmata kõiki Eestis leiduvaid kunstinimesi. Ühtlasi algas nende ümberkasvatamine vastava õppetöö, loengute ja muu sellise abil. Kasvatustöö toimus ka loomingu enda, näiteks kindla suunilusega ühiskondliku tellimuse kaudu.

Uurijate arvates etendasid Venemaal vana intelligentsi lõplikus üleminekus nõukogude võimu poole 1930. aastail otsustavat osa sotsialistliku korra olemus ja kommunistliku partei poliitika, kuid ka intelligentsi patriotism, demokraatlikkus ja armastus oma töö vastu.¹ Eesti NSV-s avaldasid intelligentsi ümberkasvamisele kahtlemata mõju needsamad tegurid. Ent Eestis oli soodustavaks asjaoluks ka intelligentsi, eriti kunstiintelligentsi rahvalik päritolu. Eestis, kus sajandite vältel puudus kohalikust põhirahvusest valitsev klass ja ka tekkiv kodanlus oli esialgu suhteliselt nõrk, oli kujuneva rahvusliku intelligentsi sotsiaalseks lähtealuseks suurelt osalt talurahvas, alates sajandivahetusest ka töölisklass. Eesti kunstiintelligents oma enamuses pärines töötava rahva hulgast ega olnud oma töös kodanlusega nii otseselt seotud kui mõned teised intelligentsi rühmitused. Vanadest kirjanikest (neist, kes olid kirjanikuks kujunenud juba enne 1940. aastat) pärines tööliste ja talurahva hulgast 75%. Eesti NSV Kunstnike Liidu liikmeskonnast oli 1951. aasta andmeil sama päritoluga 72,6%, Eesti NSV Heliloojate Liitu 1944.—1950. aastal kuulunud heliloojatest ja muusikateadlastest pärines tööliste ja talurahva hulgast 52,2%.

Kodanlikus Eestis tuli kirjanikel-kunstnikel pidevalt võidelda aineliste raskustega ja kultuuri arengutingimuste piiratusega, seepärast oli Eesti sotsialistliku kunstiintelligentsi kujunemisprotsessis oluline ka partei ja valitsuse poolt kunsti arenguks soodsate tingimuste loomine, materiaalse baasi küsimuste lahendamine.

Alustasid või jätkasid tegevust loominguilised liidud ja professionaalsed kunstikollektiivid. Eestimaa Kommunistlik Partei tegi kunstiintelligentsi hulgas ulatuslikku organisatsioonilist ja poliitilist tööd, mis andis ka positiivseid tulemusi. Toimusid loominguiliste liitude kongressid ja konverentsid, juhatuste pleenumid, korraldati nõupidamisi, seminare, arutelusid ja diskussioone, kus ettekannetega esinesid vabariigi juhtivtöötajad. Loominguiliste liitude parteiline juhtimine pidi tagama nende tegevuse ideelise suuniluse ja tiheda sideme kogu sotsialistliku ülesehitustööga vabariigis.

Kuigi loominguiliste liitude parteiorganisatsioonid olid esialgu väikesearvulised, tegid nad kunstiintelligentsi ideelis-poliitilisel kasvatamisel tõhusat tööd. Oli väga tähtis tõmmata parteisse kaasa loominguilise intelligentsi parimaid esindajaid ja nende kaudu tõsta parteiorganisatsioonide osatähtsust kirjanduse ja kunsti arendamisel.

Vanade spetsialistide ümberkasvatamise kõrval oli nõukogude intelligentsi kujunemise teiseks teeks nn. praktikute kasutamine, s.t. tööliste ja talurahva andekate esindajate edutamine. Nad omandasid teadmisi töö käigus või õppisid töö kõrvalt koolides. Eesti NSV kunstiintelligentsi hulgas töötas 1940.—1950. aastail rohkesti erihariduseta jõude, eriti teatri ja muusika valdkonnas.

Kolmas ning peamine tee oli spetsialistide ettevalmistamine kõrg- ja keskerikoolides.²

¹ Федюкин С. А. Некоторые аспекты изучения истории советской интеллигенции. — Вопросы истории, 1980, № 9, 25.

² Vt. lähemalt Эланго Ы. О формировании социально-профессиональной структуры художественной интеллигенции со средним специальным и высшим образованием в Эстонской ССР в 1944—1980 гг. — Изв. АН ЭССР. Обществ. н. 1984, № 4, 318—332.

Küsimusele, millal eesti nõukogude kunstiintelligents välja kujunes, polegi nii lihtne vastata, sest tegemist oli järkjärgulise protsessiga. Üldiste seaduspärasuste kohaselt toimub sotsialistliku intelligentsi kujunemine kapitalismilt sotsialismile üleminekul ja on kogu ühiskondlike suhete süsteemi põhjaliku ümberkujundamise koostisosaks. Viiekümnen-date aastate lõpuks oli ühiskonna sotsiaalne struktuur põhjalikult muutunud, ekspuataatorlikud klassid olid likvideeritud täielikult ja lõplikult. Põhjalikult oli muutunud töölisklassi sotsiaalne olemus, talurahvas oli saanud väikeomanike klassist kolhoositalurahvaks, oli kujunenud uus, oma olemuselt sotsialistlik intelligents.

1950. aastate lõppu võiks vaadelda ka kui eesti nõukogude kunstiintelligentsi lõpliku väljakujunemise aega. See muidugi ei tähenda, nagu poleks intelligentsi küllalt olulised rühmitused juba varem asunud sotsialismi positsioonidele. Kirjanike ja kunstnike kõige eesrindlikum rühmitus aitas ju 1940. aasta revolutsiooni läbi viia ja arenes hiljem edasi Nõukogude tagalas töötades. Paljud Nõukogude Eesti kirjanikud, heliloojad, kunstnikud ja teatritegelased said sõjajärgsetel aastatel NSV Liidu riikliku preemia. 1950. aastail asusid loovale tööle nõukogulike kunstiõppeasutuste esimesed lennud, kelle hulgas oli rohkesti töökaid ja andekaid isiksusi. NLKP XX kongress ja otsus isikukultuse kohta 1956. aastal võimaldasid uuesti lülituda kultuuriellu vahepeal põlu all olnud kirjanikel, kunstnikel ja heliloojail. Nii sai vana ja uue kunstiintelligentsi ühinemissprotsess marksistliku ideoloogia alusel toimuda alles 1950. aastate teisel poolel.

Nõukogudeaegse kunstihariduse omandanud andekate meistrite olemasolu, nende loomingu suunitus ja saavutatud tunnustus, samuti kunstiintelligentsi sotsiaalse seisundi muutumine, tema huvide ühtsus töölisklassi ja ühiskonna teiste klasside ja sotsiaalsete kihtidega lubavad väita, et 1950. aastate lõpuks oli Eesti NSV-s sotsialistlik kunstiintelligents sotsiaal-professionaalse rühmana välja kujunenud.

Järgnevail aastakümnel jätkus uute jõudude ettevalmistamine kunstialastes kõrg- ja keskerikoolides. Oma osa kunstiintelligentsi ettevalmistamisse andsid ka loominguliste liitude noortekoondised. Eriti oluline oli Eesti NSV Kirjanike Liidu noortekoondise töö, kuna kirjandusalane kõrgkool vabariigis puudub. Teatritele on Tallinna Riikliku Konservatooriumi lavakunstikateedri lendude kõrval lisa andnud nende õpestuudiod.

Nelja kunstialase loomingulise liidu ja teiste professionaalsete kunstikollektiivide koosseis kasvas 1486 isikult 1945. aastal 2954 isikuni 1980. aastal (tab. 1), seega ulatus kunstiintelligentsi koguarv ligikaudu kolme tuhandeni³, olles oma algseisuga võrreldes kahekordistunud. Eriti suur oli juurdekasv 1960. ja 1970. aastail. 1980. aastail on juurdekasv jõudsalt jätkunud.

Vaadeldava 35 aasta jooksul on kunstiintelligentsi professionaalses struktuuris toimunud märgatavad muutused. Esimestel sõjajärgsetel aastatel moodustas üle poole kunstiintelligentsi koosseisust teatrite kunstiline koosseis, samal ajal oli aga suur puudus arhitektidest, muusikutest, kirjanikest, professionaalse koolitusega balletiartistidest ja filmikunsti jõududest. Ühiskonna vajadustele vastavad struktuurilised nihked olid toimunud juba 1950. aastate lõpuks. Eesti NSV Arhitektide Liidu liikmeskond oli kasvanud 1959. aastaks 44-lt (3%) 140-le (7,9%), Eesti NSV Kirjanike Liidu koosseis 41-lt (2,8%) 81-le (4,5%) ja Eesti NSV Kunstnike Liidu liikmeskond 131-lt (8,8%) 246-le (13,8%), ent heliloojate osatähtsus oli jäänud samale tasemele, kuigi nende arv pisut kasvas. Arenema oli hakanud filmikunst: vastavad jõud moodustasid 1959. aastal

³ Rahvaloenduste andmeil on see arv suurem, sest autor pole arvestanud kunstilis-tehnilisi jõude ega kunstiasutuste administratiivtöötajaid, samuti mitmesugustes asutustes töötavaid kunstnikke, kes ei kuulu loomingulisse liitu.

umbes 6,5% kunstiintelligentsi koosseisust. Teatrite kunstiline koosseis oli kahanenud 35,3%-le kunstiintelligentsist, pisut vähenes ka interpreteerivate muusikakollektiivide osatähtsus.

Järgneva kahe aastakümne jooksul need tendentsid kunstiintelligentsi professionaalse struktuuri muutumises süvenesid. Kasvas arhitektide, kunstnike ja kirjanike liitude liikmeskonna arv ja osakaal (tab. 1). Suurenes Heliloojate Liidu liikmeskond, ent selle osatähtsus vähenes 3,1%-lt 1959. aastal 2,6%-ni 1980. aastal. Vähenes ka interpreteerivate muusikakollektiivide ja teatrite kunstiliste koosseisude osakaal, samal ajal kasvas filmikunsti ja televisiooni kunstitöötajate arv ja osatähtsus. Kui pidada ka teatrikunsti interpreteerivaks kunstialaks, siis peab nentima, et interpreteerivate kunstitöötajate osakaal vähenes 81,7%-lt 1945. aastal 56,2%-ni 1980. aastal, puhtloomingulise kunstiintelligentsi osatähtsus aga tõusis sama aja jooksul 18,3%-lt 43,8%-ni. Ilmselt seletub see asjaoluga, et loo-

Tabel 1

Eesti NSV kunstiintelligentsi professionaalse struktuuri kujunemine aastail 1945—1980

Loomingulised liidud ja kunstikollektiivid	1945		1959		1980	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
1. ENSV Kirjanike Liit	41	2,8	81	4,5	165	5,6
2. ENSV Kunstnike Liit*	131	8,8	246	13,8	461	15,6
3. ENSV Arhitektide Liit	44	3	140	7,9	290	9,8
4. ENSV Heliloojate Liit	46	3,1	56	3,1	76	2,6
5. Interpreteerivad muusikakollektiivid:						
ENSV Riikliku Filharmoonia kunstiline koosseis	212	29,3****	143	28,9	208	27,4
ENSV Televisiooni ja Raadio Komitee muusikalised kollektiivid	148		224		261	
Tallinna Riikliku Konservatooriumi õppejõud **	37		49		104	
Tallinna Muusikakooli õppejõud ***	14		46		84	
Tartu Muusikakooli õppejõud	25		37		50	
Tallinna Muusikakeskkooli õppejõud	—		—		75	
Tallinna Koreograafiakooli õppejõud	—		15		27	
6. Teatrite kunstiline koosseis	779		52,4		628	
7. «Tallinnfilmi» ja Eesti Televisiooni filmikunsti-jõud	9	0,6	115	6,5	303	10,2
Kokku	1486	100	1780	100	2954	100

* ERKI õppejõud kuuluvad enamuses Kunstnike Liitu, seepärast pole neid eraldi esile toodud.

** Nende üldarvust on maha arvatud Heliloojate Liitu kuuluvad, kohakaasluse alusel töötavad ja üldhariduslike ainete õppejõud.

*** Nii Tallinna Muusikakooli kui ka järgnevate koolide puhul on arvestatud ainult põhikohaga õppejõude.

**** Ilma õppejõududeta vähenes interpreteerivate muusikakollektiivide osatähtsus 24,2%-lt 1945. aastal 15,9%-le 1980. aastal. Seevastu õppejõudude osakaal tõusis 5,1%-lt 1945. aastal 11,5%-le 1980. aastal.

mingulistele liitude liikmeskond ei ole direktiivorganite poolt arvuliselt reglementeeritud, seevastu teatrid ja kutselised muusikakollektiivid töötavad arvuliselt kindlaksmääratud koosseisuga.

Muutused on toimunud ka mõnede loominguliste liitude professionaalses struktuuris. Näiteks on Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmeskonnas vähenenud prosaistide ja luuletajate osakaal, tõusnud aga kirjandusteadlaste ja tõlkijate osatähtsus, Eesti NSV Kunstnike Liidus on vähenenud maalijate, graafikute ja skulptorite arv, suurenenud aga tarbekunstnike ja kujundajate hulk. Eesti NSV Heliloojate Liidus võib märkida muusikateadlaste osa suurt kasvu. Seevastu heliloojate arv on kasvanud 41-lt 1945. aastal vaid 54-ni 1980. aastal ning nende osatähtsus nii Heliloojate Liidus kui ka kunstiintelligentsi koguarvus on järjest vähenenud.

Võib väita, et kunstiintelligentsi juurdekasvu aeglustumine mõnel alal ja seisak (maalijad ja skulptorid Kunstnike Liidus) või isegi üldarvu vähenemine (graafikud) on leidnud aset just kõrge abstraherimisastmega loomingu valdkonnas, nagu seda on kujutatav kunst ja helilooming. Küllap on dekoratiiv-esteetiliste väärtuste viljelejate arvuline ülekaal ideelis-filosoofiliste teoste loojaist mingil määral seotud ühiskonna materiaalse jõukuse kasvuga ja elulaadi üldise asjastumisega.

Võrreldes mõnede teiste sotsiaal-professionaalsete gruppidega (inserter-tehnilised töötajad, haridus-, meditsiiniintelligents ja teised) on kunstiintelligents väikesearvuline, moodustades 1959. aastal 4% ja 1970. aastal 3,4% Eesti NSV intelligentsi koguarvust (NSV Liidu keskmine samal ajal oli 2,3% ja 1,9%).

Kui vaadelda kunstiintelligentsi osatähtsust üldises rahvaarvus, selgub, et Eesti NSV-s on kunstiintelligentsi tunduvalt rohkem kui Nõukogude Liidus keskmiselt. Näiteks moodustas nelja loomingulise liidu — Kirjanike Liidu, Kunstnike Liidu, Arhitektide Liidu ja Heliloojate Liidu — üleliiduline liikmeskond 1975. aastal NSV Liidu rahvaarvust 0,015%⁴, Eesti NSV vastav näitaja 1980. aastal oli aga 0,07%, seega ligi viis korda suurem. Teatrite kunstiline koosseis oli 1975. aastal üleliiduliselt 0,016% rahvaarvust, Eesti NSV-s 1980. aastal 0,06%, seega ligi 4 korda suurem, Filharmoonia koosseis umbes 2 korda suurem jne. Seetõttu ollakse kunstiintelligentsi arvukuse ning ühtlasi kultuuritarbimise võimaluste poolest tunduvalt paremas olukorras kui mõni muu piirkond.

Sotsialistliku intelligentsi kui erilise ajaloolise kategooria kujunemisprotsessis peetakse oluliseks sotsiaalset mobiilsust. Andmed Eesti NSV kunstiintelligentsi sotsiaalse päritolu kohta pole täielikud, kuid loominguliste liitude ja mõnede kunstikollektiivide kohta annab ülevaate tabel 2.

Neil andmeil moodustasid töölispäritoluga liikmed sõjajärgseil aastail kõige suurema rühma teatrite kunstilises koosseisus ja Filharmoonias (RAM-is eraldi võetuna koguni 83,1%), samuti Eesti NSV Kunstnike Liidus ja Kirjanike Liidus, seevastu Eesti NSV Heliloojate Liidus ja arvatavasti ka Eesti NSV Arhitektide Liidus esinesid juba sõjajärgseil aastail kõige suurema päritolurühmana teenistujad ja intelligents. 1959. aastaks on töölispäritolu osatähtsus kasvanud Kirjanike Liidus ja Heliloojate Liidus. Järgneva kahe aastakümne jooksul on aga järk-järgult kasvanud kõigis vaadeldud organisatsioonides intelligentsi ja teenistujate rühma osatähtsus, ulatudes Heliloojate Liidus 60,6%-ni ja Arhitektide Liidus 53,6%-ni.

Seda arengutendentsi kinnitab ka kunstiintelligentsi uurimine Minskis ja Sverdlovskis. Valgevene NSV viie loomingulise liidu koosseisus oli 1970. aastal töölistest ja talurahvast põlvnejaid 50%, kusjuures üksikute kunstialade esindajate vahel olid küllalt suured erinevused, näiteks kirjanikest pärines tööliste ja talurahva hulgast 78%, heliloojaist aga ainult

⁴ Arvutusalus: Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. М., 1977.

Eesti NSV kunstiintelligentsi sotsiaalne päritolu *

Loomingulised liidud ja kunstikollektiivid	Töölised %			Talurahvas %			Teenistujad ja intelligents %		
	1945	1959	1980	1945	1959	1980	1945	1959	1980
ENSV Kirjanike Liit	39,0	43,2	26,7	36,6	27,2	22,4	14,6	24,6	49,7
ENSV Kunstnike Liit	52,5	48,8	40,2	20,1	19,1	15,8	18,7	28,1	43,4
ENSV Arhitektide Liit	—	31,5	30,4	—	14,2	11,4	—	54,3	53,6
ENSV Heliloojate Liit	30,4	39,3	26,3	26,1	12,5	7,9	39,1	44,6	60,6
ENSV Riiklik Filharmoonia	48,8	—	—	8,3	—	—	40,9	—	—
Riiklik Akadeemiline Meeskoor	83,1	—	44,2	—	—	5,8	—	—	31,4
Teatrite kunstiline koosseis	60,8	—	—	14,5	—	—	24,3	—	—
TRA Draamateater	53,1	42,2	27,4	25,0	31,2	17,8	15,6	21,9	50,0

* Arvutused on teinud autor tabelis nimetatud asutuste dokumentide alusel. Kriipsuga märgitud aastate kohta andmed puuduvad.

23%. Konservatooriumi sisseastujaist oli tööliste ja talurahva lapsi keskmiselt 30%.⁵ Sverdlovski loomingulistes liitudes ulatus 1972. aastal teenistujate ja intelligentsi rühma osatähtsus kunstnike liidus 43,4%-ni, arhitektide liidus 61,5%-ni, kinematografistide liidus 62,6%-ni, kirjanike liidus 63,6%-ni ja heliloojate liidus 90,9%-ni, seega ületas Sverdlovski oblasti ja linna kunstiintelligents teenistujalik-intelligentliku päritolu poolest tunduvalt Valgevene NSV ja Eesti NSV kunstiintelligentsi. Siiski arvavad Sverdlovski uurijad, et kunstiintelligents formeerub ka arenenud sotsialismi tingimustes küllalt laialt sotsiaalselt baasilt.⁶

Eesti NSV neljas loomingulises liidus oli 1980. aastal töölis-talupoegliku päritoluga keskmiselt 45,3% liikmeid (Kunstnike Liidus koguni 56%), TRA Draamateatri kunstilises koosseisus 45,2% ja RAM-is 50%. Need andmed näitavad, et kunstiintelligentsi hulka on tulnud ühiskonna kõigist klassidest ja sotsiaalsetest kihtidest. Intelligentliku päritolu kasvutendents on seotud vaimse töö tegijate osatähtsuse suurenemisega ühiskonna sotsiaalses struktuuris teadus- ja tehnikarevolutsiooni tagajärjel. 1959. aasta rahvaloenduse andmeil oli Eesti NSV töötajaist vaimse töö tegijaid 21,5%, 1970. aastal aga juba 30,5% ja 1979. aastal 33,2%.⁷ Vaimse töö tegijate juurdekasvu tempo Eesti NSV-s on olnud kiirem kui kogu töötava elanikkonna juurdekasv. Urbaniseerumine ja kogu ühiskonna sotsiaalse struktuuri muutumine hakkasid mõjutama ka kunstiõppeasutustesse pürgijate koosseisu ja lõpptulemusena kunstiintelligentsi sotsiaalset koostist.

Kunstiintelligentsi hulka tulek teenistujate ja intelligentsi rühmast ületab siiski mõnevõrra selle sotsiaalse kihi osakaalu ühiskonna sotsiaalses struktuuris. Seda põhjustab ilmselt kunstiloomingu sfääri spetsiifika. Kunstnikuks või muusikuks ettevalmistamisel on eriti tähtsad kasvutingimused, perekondlikud tegurid, harjumused ja traditsioonid. Seepärast kunstiintelligentsi keskkonnas omandavad lapsed küllalt sageli vanemate elukutse. Olulised on mõistagi ka pärilikud eeldused.

Intelligentliku päritolu kasvutendentsist ei järeldu, nagu poleks kunstiintelligents oma olemuselt rahvalik. Ta on sotsialistliku ühiskonna sot-

⁵ Структура советской интеллигенции (по материалам БССР). Минск, 1970, 106.

⁶ Копырин В. А., Попов В. А. Особенности формирования советской художественной интеллигенции. — В кн.: Культурная революция в СССР и духовное развитие советского общества. Свердловск, 1974, 459.

⁷ Eesti NSV rahvamajandus. Statistika aastaraamat. Tln., 1980, 18.

siaalse struktuuri orgaaniline koostisosa, kellel on töölisklassi ja talurahvaga ühised poliitilised ja majanduslikud huvid ja eesmärgid ning ideelised vaated.

Iseloomulik sotsialistliku kunstiintelligentsi kujunemisprotsessis viiekümnendail aastail oli vana, erihariduseta või kodanlikul ajal kunstihariduse saanud kaadri järkjärguline asendamine noore, nõukogude kunstihariduse saanud kaadriga. Sõjajärgsel aastakümnel oli veel rohkesti praktikuid, s. t. erihariduseta spetsialiste, näiteks muusikuid, kes töö kõrvalt õppisid. 1951. aastal olid rohkem kui pooled kunstitöötajad vastava erihariduseta ning eriharidusega inimeste hulgas olid veel ülekaalus kodanlikul perioodil hariduse omandanud isikud. 1959. aastaks oli kõrgem eriharidus peaaegu kõigil (mõnel lõpetamata) Eesti NSV Heliloojate Liidu ja Arhitektide Liidu liikmeil ning ka valdaval osal Kunstnike Liidu liikmeskonnast. Oli tunduvalt tõusnud kunsti- ja muusikakoolide õppejõudude kvalifikatsioon.

1980. aastaks oli Eesti NSV Kirjanike Liidus kõrgharidusega kirjanike osatähtsus tõusnud 24,4%-lt 1944. aastal ja 44,4%-lt 1959. aastal 66,7%-ni. Eesti NSV Kunstnike Liidus oli selleks ajaks kõrgharidus 87,6%-l liikmeist. Võrreldes 1959. aastaga oli vähenenud lõpetamata kõrgharidusega kunstnike osatähtsus, kuid kasvanud keskharidusega kunstnike rühm, mida ilmselt tingis Tartu Kunstikooli tegevus. Eesti NSV Arhitektide Liidus oli peaaegu kõigil kõrgharidus (kolmel lõpetamata), Eesti NSV Heliloojate Liidus oli võrreldes 1959. aasta andmetega pisut kasvanud lõpetamata kõrgharidusega liikmete osakaal. Üldiselt nende kahe aastakümne jooksul loominguuliste liitude liikmeskonna hariduslikus tasemes (võrreldes 1959. aastaks saavutatuga) enam suuri muutusi ei toimunud, erandiks oli vaid Kirjanike Liidu kujunemine valdavalt kõrgharidusega rühmituseks.

Suured muutused on toimunud interpreteerivate muusikakollektiivide erihariduslikus tasemes. Kui 1951. aastal oli kõigist Filharmoonia tööta-jaist vaid kuuel kõrgem kunstiharidus, siis 1982. aastal oli Filharmoonia tähtsaima kunstikollektiivi — Riikliku Akadeemilise Meeskoori — koosseisus muusikalise kõrgharidusega 29,1% lauljaist ja dirigentidest (kõrgharidus üldse oli 41,9%-l koori koosseisust) ning muusikalise keskharidusega 15,1%. Eesti Riikliku Sümfoniaorkestri koosseisust oli 1954. aasta andmeil muusikalise kõrgharidusega 38,1% ja lõpetamata kõrgharidusega 22,3%, 1982. aastal aga oli erialase kõrgharidusega 85,9% ERSO koosseisust ning vastava keskeriharidusega 10,1%. Eesti Televisiooni ja Raadio segakoori lauljaist olid 1950. aastail muusikalise kõrgharidusega vaid üksikud, 1982. aastal omasid neist muusikalist kõrgharidust 39,1% ja vastavat keskeriharidust 31,9%.

Teatrikollektiivides on kasvanud kõrgema eriharidusega näitlejate osatähtsus, näiteks TRA Draamateatris 9,4%-lt 1944. aastal ja 34,4%-lt 1959. aastal 69,3%-ni 1975. aastal, ent väiketeatritele pole seesuguseid näitlejaid küllaldasel määral jätkunud. Ka «Vanemuisel» on tulnud õppestuudiate abil endale ise järelkasvu koolitada. «Tallinnfilmi» kunstilises koosseisus oli 1981. aastal kõrgharidusega jõude 50,8%.⁸

Kõige suurem eriharidusliku taseme tõus on aset leidnud neil aladel, kus varem praktikute osatähtsus oli kõige suurem — interpreteerivate muusikute ja näitlejate hulgas. Seevastu sellistel loomealadel nagu arhitektuur ja helilooming, kus ilma erialase kõrghariduseta on peaaegu võimatu töötada, vastava haridustasemega jõudude osatähtsuses erilisi muutusi ei toimunud, ent nende üldarv ja potentsiaal muidugi kasvasid.

Progressiivseks tendentsiks ühiskonna sotsiaalses arengus on olnud naiste kasvav osalemine mitmesugustel kvalifitseeritud tööaladel. Rahva-

⁸ Arvutused on teinud autor mainitud kultuuriasutuste materjalide alusel.

loenduste andmeil suurenes Eesti NSV-s naiste osa intelligentsi koguarv 51,5%-lt 1959. aastal 55,0%-ni 1970. aastal, kunstiintelligentsi hulgas aga sama aja jooksul 28,8%-lt 46,5%-ni.

Naiste osatähtsus üksikutel loomealadel on küllalt erinev (tab. 3). Näiteks Kirjanike Liidus moodustasid naised 1980. aastal luuletajaist umbes poole, prosaistidest aga ainult 15,9%. Naiste hulga suurenemine Kunstnike Liidus oli seotud tarbekunsti arenguga (159-st 1980. aastal liitu kuulunud tarbekunstnikust olid 140 naised). Heliloojate Liitu on astunud naised muusikateadlastena, viimase kahe aastakümne jooksul aga pole lisandunud ühtki naisheliloojat. Kümnekordseks on kasvanud naiste osatähtsus Arhitektide Liidus. Kodanlikus Eestis leidis ainult üksikuid naisarhitekte ja neid oli väga vähe ka esimestel sõjajärgsetel aastatel. Nõukogude võimu poolt avatud õppimisvõimaluste tõttu suurenes naisarhitektide arv tugevasti juba 1950. aastail. Kutselistes kunstikollektiivides, nagu teatrid, koorid, orkestrid, on naised osatähtsus ettenähtud koosseisust, näiteks teatrites vajadusest mees- või naisnäitlejate järele, kooride puhul koori iseloomust (mees-, nais- ja segakoor), mistõttu vastavad arvud ei iseloomusta veel naiste võimekust ja tungi neile aladele. Mis puutub orkestritesse, siis näitavad ERSO 1982. aasta andmed, et tema 99-liikmelisest koosseisust olid 15 naised, s. o. 15,1%. Ilmselt on naised võimekamad ühest küljest suuremat emotsionaalsust vajavatel (luule), teisest küljest praktilist taipu nõudvatel ja kodukaunistuslikku eesmärki teenivatel aladel (tarbekunst ja arhitektuur, milles küllalt tähtsal kohal ka sisearhitektuur ja interjöörikujujundus). Siin ilmneb seos ka möödaniku traditsioonidega — on ju rahvaluule ja käsitöö olnud peamiselt naiste poolt viljeldavad.

Tabel 3

Naisliikmete osa Eesti NSV loomingulistes liitudes %

Loomingulised liidud	1945	1959	1980
ENSV Kirjanike Liit	22,0	22,0	28,5
ENSV Kunstnike Liit	26,6	38,2	56,0
ENSV Heliloojate Liit	8,7	12,5	18,4
ENSV Arhitektide Liit	4,5	33,9	44,5

Kultuuriloomest Eesti NSV-s on eestlaste kõrval osa võtnud teiste rahvuste esindajad. Eesti NSV Kirjanike Liidu koosseisus oli 1980. aastal eestlasi 87,9%, venelasi 5,5% ja teisi rahvusi 6,6%, Eesti NSV Kunstnike Liidus eestlasi 93,3%, venelasi 5,2% ja teisi rahvusi 1,5%, Eesti NSV Arhitektide Liidus eestlasi 90,1%, venelasi 5,7% ja teisi rahvusi 4,2%, Eesti NSV Heliloojate Liidus eestlasi 92,1%, venelasi 6,6% ja teisi rahvusi 1,3%. Teatrite kunstilisse koosseisu kuulus 1980. aastal umbkaudseil andmeil (nimede järgi otsustades) 82,4% eestlasi, 16,4% venelasi ja 1,2% teisi rahvusi. Põhiliselt vene rahvusest koosseisuga töötasid Eesti NSV Riiklik Vene Draamateater ning suurelt osalt «Estonia» ja «Vane muise» balletikollektiivid.

1970. aasta rahvaloenduse andmeil ületas intelligentsi keskmine vanus Eestis NSV Liidu keskmise. Kunstiintelligentsi keskmine vanus Eestis oli 1970. aastal 37,4 aastat, NSV Liidus keskmiselt 36,2 aastat. Intelligentsi kõige vanemaiks sotsiaal-professionaalseiks gruppideks osutusid juhtiv intelligents ja teadusintelligents.⁹

⁹ Айме И., Або В. Изменение структуры интеллигенции ЭССР в период строительства развитого социализма. — В кн.: Особенности пополнения основных отрядов интеллигенции. Таллин, 1981, 55.

Vanuselised erinevused on ka kunstiintelligentsi üksikute professionaalsete rühmade vahel. Loominguliste liitude liikmeskonna keskmine vanus ületab tunduvalt teiste kunstikollektiivide keskmise vanuse — võetakse ju loomingulise liidu liikmeks juba teatud saavutustega isikuid ega saadeta liidust pensionile, nagu see on kombeks teistes kollektiivides. Sealjuures on loominguliste liitude liikmeskonna keskmine vanus kasvanud, näiteks Eesti NSV Kirjanike Liidus 47 aastalt 1945. aastal 54,5 aastani 1980. aastal ja Eesti NSV Heliloojate Liidus sama aja jooksul 45,4 aastalt 54,2 aastani. Ilmselt pole noorte talentide juurdekasv neis liitudes olnud küllalt arvukas hoidmaks keskmist vanust stabiilsel tasemel.

Kuigi kunstiintelligents on arvuliselt üks väiksemaid intelligentsi rühmi, on tema töö vajalikkus ja tähtsus ühiskonna elus üha kasvanud. Vaimsete ja kõlbeliste tegurite tähtsuse järjekindel suurenemine sotsialistlikke ühiskonnas eeldab ühtlasi kirjanduse ja kunsti osakaalu pidevat kasvu meie elus. Loovisiksuse kujundavad kindlad sotsiaalsed tegurid. Seepärast on kirjanduse ja kunsti parteilisel suunamisel esiplaanile seatud pidev hoolitsus kunstiintelligentsi ideelis-poliitilise kasvatamise eest, selle eest, et omandatud teadmised marksistlik-leninlikust teooriast kujuneksid veendumuseks ja loominguprogrammiks. Kunstiintelligentsi juhtivaks tuumikuks on kunstnikud-kommunistid, kelle osatähtsus on järjest suurenenud. Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmeskonnas oli 1980. aastal NLKP liikmeid 33,3%, Eesti NSV Heliloojate Liidus 17,1%, Eesti NSV Kunstnike Liidus 12,8%, teatritöötajate hulgas 10%. «Tallinnfilmi» kunstilises koosseisus töötas 1981. aastal NLKP ja ÜLKNÜ liikmeid 24,1%, Eesti Televisiooni loomingulises koosseisus 1982. aastal 24,3%, RAM-i koosseisus 8,8%¹⁰ (võrdluseks olgu märgitud, et vabariigi täiskasvanud elanikkonnast moodustasid kommunistid 1980. aastal 8,7%).

Eesti sotsialistlik kunstiintelligents on kujunenud kõrge professionaalsusega ja marksistlik-leninliku maailmavaatega intelligentsi rühmaks, kelle loomingu vastavalt elu tõepärase ideelis-kunstilise tunnetamise meetodile on avatud kõigele eesrindlikule elus ja kunstis ning suunatud kõige selle paljastamisele, mis takistab ühiskonna edasiliikumist. Sedamööda, kuidas tõuseb rahva kultuuritase, suureneb kunsti mõju ühiskonna elule, tema moraalsele ja psühholoogilisele õhkkonnale. See suurendab kultuuri-meistrite vastutust loomingu ideelise suunitluse ning oma teoste kunstilise mõjujõu eest.¹¹

Oluline tahk eesti sotsialistliku kunstiintelligentsi kujunemisprotsessis on olnud rahvusliku piiratuse ületamine, mida on soodustanud elav kultuurialane suhtlemine teiste liiduvabariikide ja ka välisriikidega. Nõukogude Eesti kunstiintelligentsi loomingu paremik on nii rahvuslik kui ka internatsionaalne ja võimeline rikastama teistegi rahvaste kultuure. Suur on kunstiintelligentsi osa rahvusvaheliste sõprussidemete arendamisel ja võitluses rahu eest.

Vaadeldud 35 aasta jooksul kujunes eesti kunstiintelligents väikesest ja ebavõrdse professionaalse struktuuriga grupist igakülgselt arenenud sotsiaalseks rühmaks, kus on esindatud kõik tänapäeva ühiskonna kunstkultuuri tüüpilised erialad. Arengudünaamika põhitendentsiks sotsiaalses plaanis on olnud intelligentsi sotsiaalse mobiilsuse vähenemine, s.t. kunstiintelligentsi hulgas on üha rohkem tulnukaid intelligentsi ja teenistujate perekondadest. On tõusnud kunstiintelligentsi erihariduslik ja ideelis-poliitiline tase.

¹⁰ Autori arvutused on tehtud mainitud kultuuriorganisatsioonide materjalide põhjal.

¹¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tln., 1986, 71.

Esitanud K. Siilivask

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
11. II 1986

**СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ЭСТОНСКОЙ ССР
В 1944—1980 ГГ.**

Автор статьи рассматривает только один аспект своего многолетнего исследования, а именно — процесс формирования социально-профессиональной структуры художественной интеллигенции. К этому отряду интеллигенции автор относит писателей, живописцев, художников-прикладников, скульпторов, архитекторов, артистов театра и кино, а также коллективы профессиональных оркестров, хоров, ансамблей и солистов.

Советская власть создала материальные и организационные условия для численного и идейного роста работников культуры Эстонии. Отряд социалистической художественной интеллигенции в основном сформировался к концу 1950-х годов и значительно пополнился в 1960—1970-е годы. К 1980 г. творческие союзы (исключая Союз журналистов) и профессионально-художественные коллективы объединяли почти три тысячи человек, в два раза больше, чем в 1945 г. В общей численности населения Эстонской ССР удельный вес художественной интеллигенции много выше среднего показателя по стране.

Заметные изменения произошли и в профессиональной структуре художественной интеллигенции. К настоящему времени распределение работников искусства по профессиям стало более равномерным (в 1945 г. преобладали работники театрального искусства (52,4%)), а специализация — разностороннее. Благодаря быстрому развитию прикладного искусства, дизайна, кинематографа и телевидения соответствующие творческие союзы значительно пополнились новыми членами. За 35 рассматриваемых лет художественная интеллигенция Эстонской ССР из малочисленной и в профессиональном отношении неравномерной структурной группы превратилась во всесторонне развитую социальную категорию, в которой представлены все специальности художественной культуры современного общества.

В составе художественной интеллигенции есть представители всех общественных классов и социальных прослоек, но преобладают выходцы из среды интеллигенции и служащих. Если в послевоенные годы многие работали в области искусства без специального образования, то к концу 1950 г. высшее образование имели почти все члены Союза композиторов и Союза архитекторов, а также подавляющее большинство членов Союза художников. Заметно повысился уровень профессиональной подготовки писателей, музыкантов-интерпретаторов и артистов.

Хотя художественная интеллигенция в количественном отношении представляет собой самую малочисленную группировку, важность и значение ее труда в жизни общества все возрастают. Ядро художественной интеллигенции составляют коммунисты. Эстонская социалистическая художественная интеллигенция сформировалась в высокопрофессиональный отряд интеллигенции с марксистско-ленинским мировоззрением и своим творчеством служит делу мира и интересам общества.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
11/II 1986

Oie ELANGO

**DIE SOZIAL-PROFESSIONELLE STRUKTUR DER KÜNSTLERINTELLIGENZ
IN DER ESTNISCHEN SSR IN DEN JAHREN 1944—1980**

In dem Artikel werden die Ergebnisse einer längeren Untersuchung der Verfasserin von einem Aspekt ausgehend angeführt: Formierung der sozial-professionellen Struktur der Künstlerintelligenz. Zur Feststellung der Entwicklungsdynamik der Künstlerintelligenz muß der Inhalt des Begriffes selbst klar sein: Zur Künstlerintelligenz werden hier die Schriftsteller, bildenden Künstler, Kunsthandwerker, Architekten, Komponisten, Film- und Bühnenkünstler sowie die Solisten und Mitglieder von professionellen Orchestern, Chören und Ensembles gezählt.

In den Jahren der Sowjetmacht haben die materiellen und organisatorischen Bedingungen die quantitative Zunahme und ideelle Entwicklung der Künstlerintelligenz gefördert. In Estland hat sich die sozialistische Künstlerintelligenz hauptsächlich zum Ende der 50er Jahre herausgebildet. Insonderheit groß war der Zuwachs in den 60er und 70er Jahren. Wenn im Jahre 1945 ca. 1500 Künstler, Schriftsteller, Musiker und Schauspieler ihre künstlerische Tätigkeit wieder aufgenommen hatten, so sind die Kader der schöpferischen Verbände und professionellen Künstlerkollektive bis 1980 auf nahezu 3000 Mitglieder angewachsen. Im Vergleich zur Bevölkerungszahl ist der Anteil der Künstlerintelligenz in der Estnischen SSR bedeutend größer als in der UdSSR durchschnittlich.

Beachtliche Veränderungen sind in der professionellen Struktur der Künstlerintelligenz zu verzeichnen. Wenn im Jahre 1945 die künstlerischen Bestände der Theater 52,4% aller Kuntschaffenden ausmachten, so sind heute die Fachgebiete vielfältiger geworden und miteinander ins Gleichgewicht gekommen. Besonders stark hat sich die Mitgliedschaft des Verbandes bildender Künstler der ESSR vergrößert, zwar dank der Entwicklung der angewandten Kunst und des Designs, gleichfalls die des Architektenverbandes der ESSR.

In den betrachteten 35 Jahren bildete sich die estnische Künstlerintelligenz aus einer kleinen Schar ungleicher professioneller Struktur zu einer allseitig entwickelten sozialen Gruppe, in der alle typischen Fachgebiete der Kunstkultur der gegenwärtigen Gesellschaft vertreten sind.

Die Künstlerintelligenz stammt aus allen Klassen und sozialen Schichten der Gesellschaft; die Abstammung aus der Intelligenz zeigt eine Zunahmetendenz. In den Nachkriegsjahren gab es zahlreiche Kuntschaffende ohne Fachbildung, zum Ende der 50er Jahre besaßen fast alle Mitglieder des Komponistenverbandes und des Architektenverbandes die Hochschulbildung in ihrem Fach, gleichfalls der überwiegende Teil der Mitgliedschaft des Verbandes bildender Künstler. Auch das Fachbildungsniveau der Schriftsteller, interpretierenden Musiker und Schauspieler ist erheblich höher geworden.

Obschon die Künstlerintelligenz eine der kleineren Gruppen der Intelligenz bildet, haben sich die Bedeutung und Notwendigkeit ihrer Arbeit im gesellschaftlichen Leben stets vergrößert. Ihr führender Kern sind Künstler-Kommunisten. Die estnische sozialistische Künstlerintelligenz ist zu einer Intelligenzgruppe von hohem professionellem Niveau und mit der marxistisch-leninistischen Weltanschauung geworden, die mit ihrem Schaffen im Dienste des Volkes und der Gesellschaft steht.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 11. Febr. 1986